

Hasonlóságok és különbözőségek a 10–14. századi nyugat-európai és a magyar kivégzési szokások közt

A HALÁLOS ÍTÉLETEK és azok végrehajtásai mindig misztikus képként éltek a hétköznapi emberek képzeletében. A bűnök megtorlása egyidős az emberiség történetével. A halálbüntetések eredete azonban az ősi homályba vész, így nem lehet megállapítani a kezdetet.

A szakirodalom főleg a 16–17. századi viszonylag jól dokumentált kivégzésekkel foglalkozik (Hajdú Lajos, Richard van Dülmen). Így azonban csak a középkor késői időszakának szokásait sikerült feltárni. Arról, hogy hogyan, milyen módon zajlottak le a kivégzések az első ezredforduló táján, nagyon keveset lehet tudni a források szűkössége miatt. Az információk többsége a krónikákban, törvényszövegekben és oklevelekben maradt fenn. A középkori magyar források kevés adatot őriztek meg, a nyugati, főleg német területeken fennmaradt dokumentumok azonban szép számmal hagyományozták az utókorra a témával kapcsolatos ismereteket. Ez lehetőséget ad arra, hogy egymással összevetve lehessen megvizsgálni a kérdéskört. Mindezek alapján érdekes problémaként merül fel az a kérdés, hogy az ítélet-végrehajtás során használt különféle halálos büntetéseknek volt-e valamilyen elterjedési gyakorlata, illetve kimutatható-e összefüggés az egyes bűncselekmények büntetési szokásai között, függetlenül attól, hogy hol követték el? Ki lehet-e mutatni, hogy a magyarság rendelkezett sajátos kivégzési gyakorlattal, vagy a hagyományosan használt módszerek átvétellel kerültek a középkori magyar állam eszköztárába?

Előadásomban a kor magyar kivégzési szokásait hasonlítom össze a korabeli német területeken használt kivégzési módszerekkel, és az előzőekben megfogalmazódott kérdéseket próbálom megválaszolni.

A nyilvános büntetés minden tradicionális társadalom kultúrájának lényeges összetevője. Mindenki számára nyilvánvalóvá tette mi a bűn, mi

a társadalmi, erkölcsi és vallási rend ellen elkövetett vétség, és mindez miként torolható meg. Egyetlen közösség sem engedhette meg magának, hogy büntetlenül hagyja a bűnt, illetve amit annak tart: az isteni és a földi törvények megsértését. A megtorlás a vétség súlyától függően kivégzés is lehetett.

A mai felfogás szerint kétségtelen tény, hogy a régi büntető rendszer kegyetlen volt. Mindennek az okát abban kell keresni, hogy a régi jog nem a tettes „megjavítására” törekedett, hanem az általánosan elismert, megingathatatlanul vélt jogrend védelmét szolgálta. A büntető hatalomnak megfelelő ítéletekkel és megfelelő hatású ítélet-végrehajtással vissza kellett riasztani a társadalom minden tagját a fennálló rend ellen elkövetett vétkektől. Ezáltal a büntetések nyilvános végrehajtása mintegy jogtudatot szélesítő, és jogismertet bővítő feladatot is betöltött. Leginkább az ilyen nyilvános végrehajtások során jutott el a társadalom minden rétegéhez a szükséges információ a tiltott cselekmények köréről s a hatalom által erre adott válaszárol. A középkori jogalkotás elsődleges feladatként az elrettentést tűzte maga elé, és ez maga mögé szorította valamelyest a közösség és az egyén védelmét is.

A nemzeti társadalomban uralkodó szokásjog szerint a halálos ítéleteket végrehajtó intézmény a vérbosszú volt, amellyel az emberi élet elleni bűncselekményeket torolták meg. A későbbiekben, a gazdasági fejlődéssel párhuzamosan megjelent a vagyoni kiegyezés és a bíróság előtti ítélezés. A büntetőjog és az ítélet-végrehajtás viszonylag gyors fejlődését a mindenkor fennálló társadalmi rend védelmében betöltött funkciójának köszönhetjük. Kölcsönös függés jött létre. Az állam megszilárdítása és szilárd alapokon való fenntartása nem csekély mértékben függött a büntetőjogtól és ítéleteinek gyors végrehajtásától, hiszen a büntetőjogi felelősségre vonás volt a társadalomirányítók legvégső eszköze hatalmuk és a társadalmi rend fenntartására.

A büntetések kiszabásánál két fontos elv érvényesült:

I. Megtorlás (*quia peccatum est*), melyen belül több módozat is volt:

1. Talio elv: szemet-szemért, fogat-fogért. Ezt az elvet csak azonos jogállásúak között alkalmazták.
2. Jóvátétel, vagyis a bosszú tulajdonképpeni kiváltása.

II. Elrettentés (*ne peccetur*), amelybe szintén több büntetési elv tartozik:

1. Tükrözési elv: a büntetés tükrözte, mintegy szimbolizálta azt, hogy a bűnös mit követett el. Pl. az istenkáromlónak a nyelvét vágták ki.

2. Igazoló büntetések. Pl. aki hamis vádat emelt embertársa ellen, az olyan büntetést kapott, mint amilyet a bevádolt kapott volna.
3. Bíróságos büntetések.¹

A 9. században a magyarok sikeresen telepedtek meg a Kárpát-medencében. Magukkal hozták sajátos életmódjukat, műveltségüket, kultúrájukat és törvényeiket. A nemzeti társadalom steppei örökségként magával hozta a még élő vérbosszú intézményét. A közösséget ért támadásokkal szemben egyetlen megoldást ismertek a nemzetségek, az önmaguk által történő bíraskodást: a bosszút. A bosszú igazságos és kötelező volt. Elfogadott volt, mint a kollektív felelősségre vonás és a felelősségvállalás.²

A magyar nép új hazájában azonban szembetalálkozott a nyugati kultúrkör büntetés-végrehajtási szokásaival. Mihelyt a magyarság is eljutott az önszerveződés szintjén a nyugati, keresztény alapokon nyugvó államszervezésig, vele párhuzamosan megjelentek a kor legfejlettebb büntetőjogi és végrehajtási technikái is. A keresztény állam megteremtésével, illetve annak megszilárdításával, az igazságszolgáltatásnak is új problémákkal kellett szembenéznie:

1. Meggyengült és megváltozott a nemzetségek társadalmi összetartó ereje, a kereszténység még nem volt olyan erős, hogy ennek helyén egy új, erős közösségtudatot teremtsen. Az államnak fegyveres erőszakkal, büntetőjogi eszközökkel kellett megteremtenie a belső biztonságot.

2. Magyarországon a nemzetség felbomlásával párhuzamosan létrejöttek a magánvagyonok, megjelentek az új típusú vagyoni formák: a királyi és egyházi magántulajdon. Mindezek védelmét szintén csak a büntetés-végrehajtás látványos alkalmazásával lehetett megoldani.

3. Új feladattá vált az állami tekintély oltalma. Az állam mint hatalom, politikája által tartja fenn a meglévő társadalmi kereteket és gazdasági rendet. Magyarországon az új állami berendezkedés magával hozta egy új rendnek a kialakulását is. Ennek megőrzése fontos feladattá vált, az ezek ellen fellépőket a legkeményebb eszközökkel büntették.³

¹ Általános jogtörténet. Szerk.: HORVÁTH PÁL. Budapest 1991. (a továbbiakban: HORVÁTH 1991.) 121., valamint Béli Gábor jogtörténetész szóbeli közlése.

² MEZEY BARNA: Büntetések végrehajtása a feudalizmusban. In: Magyar jogtörténet. Szerk.: Mezey Barna. Budapest 1996. (a továbbiakban: MEZEY 1996.) 258.

³ MEZEY 1996. 260.

A központi hatalom által használt kivégzéseknek morálisan három nagy csoportját különbözteti meg a szakirodalom:

1. Az egyszerű halálbüntetést, ami csupán az élet elvételére szorítkozott. Pl. az akasztás, lefejezés.

2. A minősített büntetést. Az ilyen fajta megtorlási formákat a különösen jelentős gaztettek elkövetői ellen alkalmazták, mint pl. a kerékbetörést, megégetést, felnégyelést, karóba húzást, élve eltemetést, megfőzést vagy sütést.

3. Súlyosított végrehajtású minősített halálbüntetést. A minősített halálbüntetést, a kivégzés előtt kínzásokkal súlyosbították.⁴

A megerősödő keresztény magyar államra tekintve látható, hogy Szent István király és utódai kemény és határozott büntetésekkel siettek a magántulajdon védelmére, mivel az új gazdasági és társadalmi berendezkedésnek ez volt az alapja. Azokra a kivégzési módszerekre, amelyeket keletről örökségként magukkal hoztak, és az új Kárpát-medencei környezetben megtanultak, hosszú évszázadokon át szükség volt az új rend ellen vétők elrettentésére.⁵

Szent királyaink törvényei mindenki számára ismeretesek. Szent István II. törvénykönyvének 16. fejezetében kimondja: „Hogy állhatatos és megzavaratlan békesség legyen mindenfelé, nagyok és kicsinyek között, akármi rendbeliek legyenek, általánfogva megtiltottuk, hogy senki valakinek sérelmére kardot ne vonjon; mit ha ki ezentúl megkísérteni merészkednék, azon kard által vesszen el.”⁶ Világosan látható az igyekezet, hogy felzárkózva az európai törvénykezéshez a korábbi gyakorlatot, az önbíráskodást, a vérboszsú intézményét megtiltva, a központi hatalom erejét kívánta fokozni azáltal, hogy a büntetés-végrehajtást a központi hatalom irányítása alá rendelte.

Szent István más törvényeiben következetesen védi a központi hatalmat. A II. törvénykönyv 53. fejezete a következőket mondja: „Ha valamely ispánnak vagy más keresztyénnek álnokul ezt mondja: Hallám vesztedre szólni a királyt és reá bizonyosodik a dolog, haljon meg.”⁷ Mindezekkel párhuzamosan pedig keményen védi a magántulajdont is. A II. törvénykönyv

⁴ MEZEY 1996. 260.

⁵ LUKÁCS TIBOR: Bűn és büntetés. Budapest 1990. 23.

⁶ Corpus iuris hungarici. Magyar törvénytár. 1000–1526. évi törvényczikkek. Szerk. MÁRKUS DEZSŐ. Budapest 1899. (a továbbiakban: CIH) 29.

⁷ CIH 43.

41. fejezet 2. cikk a következőt tartalmazza: [Lopás esetén] „Ha másodszor is, ugyanazon törvény teljék be rajta. Ha pedig harmadszor, élete vesszen.”⁸

Azok a büntetés-végrehajtási típusok, technikák, amelyekről az elkövetkezőkben szó lesz, Szent István és utódai által kiadott törvényekre támaszkodva valósultak meg, és voltak használatban az egész középkor folyamán.

Akasztás

Írásos forrásainkban a legsűrűbben az akasztás fordul elő. Ez volt a legáltalánosabb kivégzési módszer. Az akasztás meghatározása a következő volt: kivégzés vér nélkül, kivégzés tiszta kézzel. Az elítéltet a nyakára hurkolt kötélnél fogva akasztják fel. A halál a gerincvelő károsodása a gerincnyaki részének töréses kificamodása miatt, vagy – ha ilyen hatás nem következik be – a légső összeszorulása miatt bekövetkező fulladás által áll be.⁹ Anonymus szerint már honfoglaló őseink is előszeretettel alkalmazták e módszert az ellenállókkal szemben. Erről így ír: „Mialatt a falak közelében tábornok vertek [a magyarok], a vár ispánja, Laborc, akit nyelvükön dukának hívtak a menekülést választotta és Zemplén várához igyekezett. A fejedelem katonái azonban üldözőbe vették egy folyó parton elfogták és nyomban felakasztották.”¹⁰ De nemcsak Anonymusnál, hanem több írásos forrásban is, mint pl. Kézai Simonnál vagy a Képes Krónikában is gyakran előfordul, hogy a vétségeket akasztással büntetik. A Váradi Regestrum (1208–35) jegyzőkönyveiben szintén maradt fenn feljegyzés, igaz csak egyetlen kivégzésről, ami szintén akasztás: „A szóba hozott vádlottak közül négyen, és pedig Ugod, Gönczi,

⁸ CIH 39.

⁹ Medvetánc Füzetek. A halálbüntetéséről. Szerk.: SEBES ÁGNES. 1990. (a továbbiakban: SEBES 1990.) 165.

¹⁰ 13. caput: „Et dum castra metati essent circa murum, tunc comes eiusdem castri nomine Laborcy, qui in lingua eorum duca vocabatur, fuga lapsus ad castrum Zemlum properabat, quem milites ducis persequentes iuxta quendam fluvium comprehendentes laqueo suspenderunt in eodem...(loco et a die illo fluvium illum vocaverunt sub nomine eiusdem Laborcy)” *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed.: SZENTPÉTERY, EMERICUS. I–II. 1937–1938. (a továbbiakban: SRH) SRH. I. 51.

Abod és Zeke hordozván a vasat elmarasztalódtanak és akasztófára kerültek...”¹¹

A megvizsgált források teljes mértékben alátámasztják azt a megállapítást, miszerint a korszak legelterjedtebb ítélet-végrehajtási módszere az akasztás volt. Ez több okkal magyarázható. A törzsi társadalmakban a halálbüntetés – amellet, hogy biztosította a vétkes közösségből való eltávolítását – engesztelő áldozatként is megjelent, mely során a bűnöst feláldozták az égieknek. Számos közösség hite szerint azonban a kiontott vér további szerencsétlenséget okozott volna, ezért olyan kivégzési módot kerestek, amely nem járt a vér kiontásával. Nagyon meggyőzően támasztja alá mindezt Ibn Rusta egy a ruszok életét is bemutató művében: „Vannak kuruzslók, akik közül egyesek a királyuk fölött is uralkodnak, mint az istenek megparancsolják nekik, hogy teremőjüknek azt hozzák áldozatul, amit ők akarnak: nőket, férfiakat, s lovakat, ha a kuruzslók ítéletüket kimondották, nem tehetnek egyebet, minthogy parancsaikat végrehajtsák: a kuruzsló fogja az embert vagy az állatot, kötelet vet a nyakába és egy fára felakasztja, míg lelke el nem száll, utána azt mondja: Íme ez áldozat istennek...”¹² Továbbá meglehet említeni az elterjedéssel kapcsolatban azt is, hogy ebben a korszakban nem volt kialakult helye a kivégzéseknek,¹³ bárhol el lehetett végezni, ahol rendelkezésre álltak a minimálisan szükséges eszközök. És végül lényeges tényező az is, hogy az akasztás nem igényelt akkora szakértelmet, mint más kivégzési nem, bárki végrehajthatta.

Az akasztás Nyugat-Európában és a német területeken is igen elterjedt volt. Az akasztófa szolgált a kivégzés végrehajtására. Különösen az indogermán népek között volt ismert a *ghalg* szó 'ág, oszlop' jelentéssel, ami aztán 'akasztófa' jelentéssel minden germán nyelvben elterjedt. A középkori latinban legtöbbször *patibulum*nak, *bargus*nak, *furcan*ak nevezték. Az eredeti formája két függőlegesen álló oszlop volt, amit egy gerenda kötött össze, ez volt az, amiben az akasztófa már megelőzte az egyszerű fát, miután a kivégzések helyhez kötötté váltak. Az akasztófa általában egy-egy messzi hegyre került, amit gyakran akasztófahegynek neveztek, sőt néha kőoszlopot vagy kő lába-

¹¹ „...prenominatorum furum quatuor scilicet Ugod, Bunczy, Obud, et Sceca portato ferro combusti et suspensi, ...” Várad Regestrum. Közli: KANDRA KÁBOS. Budapest 1898. 176.

¹² KMOŠKÓ MIHÁLY: Mohamedán írók a steppe népeiről: földrajzi irodalom. I/1. Szerk.: Zimonyi István. Budapest 1997. 213.

¹³ HORVÁTH 1991. 147.

zatot is építettek a tartósság érdekében. Kezdetben többnyire kötelet, de Észak- és Közép-Németországban fűzfavesszőt is használtak. Néha lánccal is előkerült, hogy elkerüljék a kötél elszakadását. Regensburgban például a lovagokat nehezebb esetekben lánccal kötötték fel.¹⁴ Az elterjedés mértékét mutatja, hogy Rostockban, Breslauban, és Frankfurtban szinte semmi más büntetést nem használtak, csak az akasztást, nem is ismertek tulajdonképeni más kivégzési formát.¹⁵ Az akasztás egy becsületvesztő büntetés volt. Általában a tolvajokat akasztották, akiknek a titkos tevékenysége szégyenletesebb volt, mint a szabad rablás.¹⁶ Néha azonban akasztottak súlyosabb rablás, gyújtogatás, és hamisítás elkövetőjét is. A halál az akasztófán szégyenletes halálnak számított, mivel az elítélt teste még sokáig volt szemlére kikapva, ugyanis a holttestnek a teljes szétrohadásig kellett lógnia, és nem szabadott eltemetni. Annak ellenére, hogy az akasztás a legegyszerűbben kivitelezhető büntetés-végrehajtás volt, főként csak férfiakat akasztottak, mivel a középkori illem nem engedte a nők akasztását.¹⁷ Halleban csak 1541-ben akasztották fel az első nőt, Nürnbergben legkorábban 1574-ben találunk erre példát.

Az akasztást is lehetett súlyosbítani, szokás volt az elítéltet lánccal nagy magasságba felakasztani. Hollandiában feljegyeztek lábbal történt felakasztást is, ezt különösen a zsidók felakasztásánál használták. A korábbi időkben a vétkesek mellé kutyát vagy farkast akasztottak. Arra lehet gondolni, hogy eredetileg csak farkassal akasztottak, és hogy ez a szokás a barátságtalan tettes farkas természetét akarta kifejezni. Thüningiában egy rablólovag mellé 1327-ben egy macskát akasztottak.¹⁸

Mint látható, az akasztás elterjedt kivégzési gyakorlat volt. Kultúrkörtől függetlenül alkalmazták a keleti és a nyugati területeken is. Így nem az egymásra hatás figyelhető meg, hanem a párhuzamos fejlődés.

¹⁴ HIS, RUDOLF: *Das Strafrecht des Deutsches Mittelalters*. 1. Aaler 1920. (a továbbiakban: HIS 1920.) 483.

¹⁵ HIS 1920. 485.

¹⁶ KÖBLER, GERHARD: *Bilder aus deutschen Rechtsgeschichte (von der Anfängen bis zur Gegenwart)* München. 1988. (a továbbiakban: KÖBLER 1988.) 180.

¹⁷ HORVÁTH 1991. 124.

¹⁸ KÖBLER 1988. 180.

Lefejezés

Magyarországon szokásban levő kivégzési módszerek közül a következő, amiről szólni kell, a lefejezés, vagy más néven „kivégzés véres kézzel”.¹⁹ Eszköze a kard, későbbiekben a pallas vagy a bárd (csatabárd). A cél, hogy a vágóél gyorsan vágja keresztül a gerincvelőt, és így a gerincvelő sokkolásával eszméletlenséget és gyors halált okozzon.²⁰

Mivel a kivégzés nem okozott az elítéltnak különösebb szenvedést, a későbbiekben mintegy kiváltságos halálnemként kezelték. A lefejezés viszonylag könnyű kivégzési módnak számított. A magyarság körében előszeretettel alkalmazott módszer volt. A krónikák és más források is a kalandozások idejétől kezdve a keresztény magyar állam kialakulásának idején keresztül többször említik ezt a kivégzési formát. A Képes Krónika írja a következőket: „[a kalandozó magyarok] egy csatában elfogták Echardust, Lotharingia hercegét és a segítségére siető Pertoldust, Barbancia hercegét és lenyakazták őket.”²¹ A későbbiek folyamán szintén használatban volt a lefejezés: „Mikor azonban Isten akaratából meggyógyult a király (II. István), Ivánnak fejét vétette...”²²

Európában a lefejezés már a bronzkor óta szokásban volt. Talán a Krisztus előtti utolsó évezred közepén a germánokon keresztül a keltáktól átvett kard illetve bárd szolgált a lefejezésre. Az elítéltnak le kellett hajtania a fejét egy tönkre, a bárdot vagy kardot pedig fölé kellett tartani, és az ütést úgy kellett végrehajtani. T.H. Mommsen kimutatta már, hogy Rómában sokkal korábban volt lenyakazás bárdal, mint karddal. Az utóbbi csak a principátus korában jött szokásba. Ugyanez a véleménye a bárd használatáról a középkori Németország vonatkozásában. Az elterjedés mértékét mutatja, hogy Dániában már a 11. században ismerték és gyakorolták a lefejezést.²³ A karddal való lefejezés talán háborús emlék volt. A leesett fejet legtöbbször a ma-

¹⁹ HORVÁTH 1991. 124.

²⁰ SEBES 1990. 174.

²¹ 61. caput: „Strozburg que in Latino dicitur Argentina, in quodam prelio Echardum ducem Lothoringie et Pertoldum ducem Barbancie, qui ei venerat in auxilium captivantes decollaverunt.” SRH. I. 309.

²² 158. caput „Cum autem Deo volente rex convaluisset, Iuani caput decollavit...” SRH. I. 444.

²³ WITOLD, MAISEL: Rechtsarchäologische Europas. Wien-Köln-Weimar é.n. (a továbbiakban: WITOLD) 126.

gasba emelték és felmutatták, sok esetben egy lándzsára tűzték és körbe is hordozták.²⁴

A középkori törvények a lefejezést mindenekelőtt a gyilkosság, rablás, néha-néha minősített sebesítés, gyújtogatás, más házába történő erőszakos behatolás, foglyul ejtés, országos béke megtörése, jogtalan háborúság, megszegése egy békéltetésnek, vagy egy megígért barátságnak, erőszakos nemi közöszlész, házasságtörés, bigámia és hamisítás esetén használták. Így ezt a büntetést is egy nagyon széles alkalmazási területen tudták hasznosítani. Néhány városban mint pl. Dortmundban és Hildesheimben a leggyakoribb kivégzési módként szerepelt. Gyakran előfordult, hogy a súlyosabb büntetést érdemlő bűnöst könyörületességből lefejezték. Ahogy az akasztást, úgy a lefejezést is előszeretettel csak a férfiaknál használták. Strassburgban a nőket gyilkosság esetén vízbe fojtották. A Rügi törvénykönyv hitves meggyilkolása esetén a férfiakat és férfi segítőjüket lefejezésre, a női tetteseket elégetésre ítélte. A lefejezést használták Flandriában, Brabantban, Saafeldben, Bambergben és Karintiában is.²⁵

E kivégzési mód esetében sem lehet kizárólagosságot megállapítani az eredetet tekintve, hiszen a halálbüntetések különböző módozatai minden területen önállóan is kifejlődhettek, és ki is fejlődtek. A magyar államiság tekintetében azonban nagy a valószínűsége a nomád gyakorlat maradványainak továbbélésére. A forrásokra alapozva meg lehet tenni azt a megállapítást, hogy a magyarság, mint nomadizáló és a steppéről érkező népesség, miután a keresztény államiság útjára lépett, az állam rendjének fenntartása érdekében a szükséges módszereket átörökítette, és használta a későbbiekben is. A magyar nomádállamnak nagy valószínűséggel ugyanúgy szüksége volt egysége fenntartása érdekében keményen megtorló büntetésekre, mint ahogy a 300 évvel később létrejött Mongol Birodalomnak is, amelynek a történetét bemutató források szintén számos lefejezést örökítettek meg.²⁶

Kerékbetörés

A következő kivégzési gyakorlat, amit meg kell említeni, a kerékbetörés. A szakirodalom a kerékbetörést a minősített halálbüntetési nemek közé so-

²⁴ KÖBLER 1988. 183.

²⁵ KÖBLER 1988. 185.

²⁶ Mongolok titkos története. Ford.: LIGETI LAJOS. Budapest 1962.

rolja. A keréketörés a középkori források szerint a lefejezés és az akasztás után a legelterjedtebb kivégzési mód volt. Végrehajtásának több módozata ismert:

1. Az elítélteket kerékre kötözték, tagjait és testét vasbottal törték bele a kerék küllői közé. (Toursi Gergelynél 574-ből: *in textus roate*).²⁷

2. A másik módszer már az 5. századtól elterjedt: az elítélteket a csupasz földre fektették, testét kifeszítették, végtagjait karóhoz kötötték,²⁸ alá négy-szögletű, három élű fadarabokat, ún. kis- és nagyjászolokat helyeztek a kí-nok fokozása érdekében. A hóhér ezután ráejtett egy kereket az elítélte. A lezuhanó kerék súlya által összetörte az elítélt csontjait. Ezt addig ismételték, amíg meg nem halt az illető. Vagy alulról felfelé vagy fordítva, fentről lefelé haladtak. Az utóbbi volt a könyörületesebb, mert az elítélt rögtön meghalt. A kivégzés után a szétzúzott testet a kerékkal együtt a végrehajtás terén fel-tűzték egy karóra. A kerekek speciálisak voltak, mert ki voltak egészítve élesre faragott fa és vas alkatrészekkel, hogy minél fájdalmasabb legyen a ki-végzés illetve a használatnál ne essenek szét.²⁹

Magyarországon az írott források alapján inkább az első módszer volt használatban. Az elterjedés mértékéről adhat tanúbizonyságot az, hogy a ma-gyar krónikairódalomban csak két alkalommal esik keréketörésről szó, ak-kor is ugyanarról az esetről szól Kézai Simon és a Képes Krónika: „Seböst pedig, aki Vazul szemét kiontotta, kezét, lábát kerékbe törve pusztították el.”³⁰

A német források azonban számos esetet megőriztek. Származása kétséges. Már a rómaiak is ismerték a kereket mint büntetési eszközt. A száli fran-koknál is lehet nyomot találni, ahol egy fiatal részére, akinek nemi viszonya volt a saját úrnőjével, keréken kellett meghalnia (*in rota mittatur*). A római és nyugati gót törvények a szolgák esetében ezt égetéssel szigorították meg. Hogy hogyan lett a kerék büntetés-végrehajtási eszköz az máig ismeretlen. Valószínűleg a kerékbe törtet a napistennek felajánlott áldozatnak tekintet-

²⁷ WITOLD 132.

²⁸ PANDULA ATTILA: Kivégzés, tortúra és megszegyenítés a régi Magyarországon. Eger 1989. (a továbbiakban: PANDULA 1989.) 14.

²⁹ WITOLD 132.

³⁰ Kézai, 47 caput: „Sebus vero, qui Wazul oculus eruerat, pedibus confractis ac manibus in rota peremerunt.” SRH. I. 147.; Képes Krónika, 77. caput: „Sebus autem, qui oculos Vazul eruerat confractis manibus et pedibus peremerunt.” SRH. I. 325.

ték. Elsősorban a gyilkosokat törték kerékbe, a Szász Tükör szerint pedig az ekét, malmot, templomot, templomkertet megszegyenítő, az árulót, gyűjtogatót és a megbízást hűtlenül teljesítő is kerékbe törték.³¹

Ez volt a büntetése a súlyosabb rablásoknak, az észak-német területeken a gyűjtogatóknak is. A büntetés kegyetlenségében mégis feltűnő, hogy egy westfaliai forrás szerint egy lovag pénzt fizetett, hogy akasztás helyett fejezzék le, vagy törjék kerékbe. A kerék szinte teljes kizárólagossággal férfi büntetés volt. Csak a Freisingi törvénykönyv szerint büntették a házastársát megölő asszonyt kerékkel, és egyszor Brünben törték kerékbe egy gyilkos nőt.³²

A kerékbetörés mint büntetési forma minden bizonnyal jelen volt a magyar büntetési gyakorlatban is. Azonban az a tény, hogy először Kézai Simonnál jelenik meg ez a kivégzési forma, elgondolkodtató. Ismerve a krónika széles műveltségét, elképzelhetőnek tartom, hogy ezt a Nyugat-Európában ismert és elterjedt kegyetlen büntetést a korábbi tapasztalataiból merítve illesztette bele a művébe, mintegy utólagosan is büntetve a Vazul szemét kioltó Seböst.

Karóba húzás

A következő kivégzési technika, amely a korszakban jelen volt a büntetőjog területén, a karóba húzás. Csak úgy, mint a kerékbetörés, szintén minősített halálnem. A karóba húzás fájdalmas, nagy kínokkal járt. A karóba húzás eredeti célja a hiedelem szerint az volt, hogy megakadályozza a halott visszatérését. A büntetésnek két változata ismert:

1. A karó, egy a végén kihegyezett farúd, melyet a bűnös szívére keresztül vertek egy kalapács segítségével.³³

2. A másik fajtája a karós kivégzésnek az elítéltek felpeckelése volt az oszlopra, a lábára kötött lovakkal vagy marhákkal. Az oszlopra a kivégzés után a kivégzett fejét vagy felszúrták, vagy odaszegezték.³⁴ Ha kegyesek akartak lenni az elítélthez, akkor a gyors halál érdekében a nemes szerveken vezették a karót, ha nem, akkor megtudták azt csinálni, hogy a karó hegyével kikerül-

³¹ His 1920. 490.

³² His 1920. 493.

³³ His 1920. 494.

³⁴ WITOLD 135.

ték a nemes szerveket, és akkor a szerencsétlen elítélt még napokig kínlódott.³⁵

A magyar forrásokban egyedül Kézai Simon tudósít arról, hogy ezt a kivégzési módot már a kalandozó magyarok használták: „Foglyul ejtették itt Henricius de Schwarzenberget a császár marsallját, azaz hadseregének fővezérét, s vele együtt sok más főembert, és noha felbecsülhetetlenül sok pénzt adtak nekik váltságdíjukként, Regensburg előtt zászlórúdba húzták és nyilaikkal borzalmas kegyetlenséggel átluggatták őket, miközben a polgárok elképedve álltak a városfalon.”³⁶

Európa nyugati területén azonban gyakran használt megtorlás volt az elkövetett vétségek ellen. Németország területén a házasságtörés elkövetése után a bűnösöket egymásra fektették, és mindkettőn karót vertek át. Szórványosan előjön a férfiaknál is, mint büntetés a súlyosabb gyilkosság, vérfergőzés és szodómia esetén. A tengermelléki tartományokban egy védőgát átszúrását, vagy egy gát áttörését élve eltemetéssel és karóba húzással büntették. A karóba húzást mint önálló büntetést főleg nemi erőszak és házasságtörés esetén használták.³⁷

A rendelkezésre álló adatok alapján nem lehet teljes bizonyossággal azt kijelenteni, hogy ezt a kivégzési módszert a magyarok már 9–10. században rendszeresen alkalmazták volna, mint ahogy ez Kézainál megjelenik. Az azonban megállapítható, hogy ismert és valós módszer volt a 13. század második felében. Kézai nyugati műveltségét figyelembe véve elképzelhetőnek tarthatjuk, hogy a krónikába megjelenő karóba húzás a krónikaíró személyes élményei alapján került lejegyzésre.

³⁵ PANDULA 1989. 14.

³⁶ 39. caput: „Ubi capitur Hertnidus de Svaurchunbrac imperatoris mariscalcus id est militiae suae princeps et alii quamplures nobiles cum eodem, et licet inaestimabilem pecuniam pro redemptione eorum tradidissent, ante Ratisponam in signum positi, sagittis crudelissime, civibus in muro stantibus et admiranibus, perforantur.” SRH. I. 168.

³⁷ His 1920. 502.

Élve eltemetés

Súlyosított végrehajtású minősített halálbüntetés közé tartozik³⁸ az élve eltemetés, a felnégyelés, a megégetés és az olajban vagy vízben való megfőzés.³⁹

Az élve eltemetésről csak Anonymus számol be. Mindezt Szent István uralkodásának idejére teszi, a betelepült besenyő népesség főnökével, Tonuzobával kapcsolatban: „S midőn Szent István király az élet ígését hirdette, és a magyarokat keresztelte, akkor Tonuzoba hitben gyenge lévén, nem akara lenni kereszténnyé, hanem nejevel együtt élve temettetett az abádi révbé, nehogy keresztelve maga és neje Krisztussal éljen örökké, de fia Örkénd keresztényként és Krisztussal mindörökké.”⁴⁰

Magyarországon ez az egyetlen eset a források híradása szerint, hogy élve temettek el valakit. A szakirodalom ennek okán nem tudott egységes álláspontot kialakítani. Egyes kutatók pontosan egyedülisége miatt összefüggésbe hozzák Imre herceg halálával, a besenyő vezért vádolva meg a herceg meggyilkolásával.⁴¹ Más kutatók pedig a források alapján mindezt meg sem történtnek gondolják.⁴²

A német területeken az élve eltemetés is ismert, és szoros összefüggésben volt a karóba húzással, annak is azzal a válfajával, amelyben a bűnösök szívét verték át egy kihegyezett farúddal. Az élve eltemetésnél súlyosbításnak számított, ha a szegény elítéltek azért, hogy a szenvedését meghosszabbítsák egy csövet dugtak a szájába. A középkori törvényhozás és a Szász Tükör nem említi az élve eltemetést, csak később tűnt fel az egyes vidékeken. Az élve eltemetés azonban nagyon elterjedt volt. Mindenekelőtt női büntetés volt, sőt néhány helyen ez volt a szokásos kivégzése a nőknek, pl. Menningenben, Freisingben. Férfiak esetében házasságtörés és nemi erőszak elköve-

³⁸ Pandula 1989. 17.

³⁹ Horváth 1991. 125.

⁴⁰ 57. caput: „Et dum beatus rex Stephanus verba vite predicaret et Hungaros baptizaret tunc Thonuzoba in fide vanus noluit esse Christianus sed cum uxore vivus ad portum Obad est sepultus ut ne baptizando ipse et uxor sua viverent cum Christo in eternum sed Vrcun filius suus Christianus factus vivit cum Christo in perpetuum.” SRH. I. 117.

⁴¹ SZEGFŰ LÁSZLÓ: Tonuzoba. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc. Budapest 1994. 679.

⁴² BOLLÓK JÁNOS: Vivus est Sepultus? In: Horváth János Emlékkönyv. Szerk.: Bollók János. Budapest 1978. 57.

tésekor alkalmazták. Szórványosan előjön mint büntetés a súlyosabb gyilkosságoknál, vérfertőzés és szodómia esetén.⁴³

A nyugat-európai gyakorlatot alapul véve arra a következtetésre lehet jutni, hogy az élve eltemetés kiváltó okaként Tonuzoba esete nem nevezhető tipikusnak. Ez alapján talán megkockáztatható az a kijelentést, hogy Tonuzoba élve eltemetése kapcsán azoknak a kutatóknak áll közelebb a valósághoz a nézetük, akik mindezt nem is gondolják megtörténtnek.

Megégetés

Az égetésre, az élve megsütésre, illetve főzésre szintén kevés magyar forrás áll rendelkezésre. Ez a tény azt mutatja, hogy nem elterjedt, és nem is széles körben használt módszerek ezek.

Az élve megsütésről mint egyfajta kivégzési módról szintén Kézai Simonnál lehet olvasni Vérbulcsú kapcsán: „Vérbulcsúnak pedig azért hívták, mert miután a nagyapját Krimhild csatájában a németek megölték és ő erről biztos tudomást szerzett, hogy bosszút álljon több németet nyárson süttetett meg, s állítólag olyan kegyetlenséggel tombolt ellenük, hogy némelyiküknek úgy itta a vért, mint a bort.”⁴⁴ Mivel csak ez az egy híradás van erről a büntetésről, érdemes elgondolkodni, hogy egy Anonymushoz hasonló névetimológizálással áll szemben az utókor vagy hiteles történettel, vagy esetleg itt is a nyugatias műveltség játszott komoly szerepet. Annyi mindenestre biztos, hogy Kézai idejében ismert volt ez a kivégzési mód, és használták is, hiszen ezt a szerző beépítette a művébe.

Egy másik forrás a megfőzéssel kapcsolatosan ad tudósítást II. István uralkodásának furcsaságait őrizve meg: „Lelkének indulatában [II.] István király sok gonosz dolgot cselekedett, amit nem kellett volna tennie. Krisztina úrasszonyt megégette, embereket lóganéból rakott tűzön főzetett. Nagy égő gyertyákat csöpögtetett az emberek fenekébe...”⁴⁵ Ez az egy forrásrészlet

⁴³ His 1920. 512.

⁴⁴ 33. caput: „Pro eo enim Werbulchu est vocatus, quia cum avus eius in praelio Crimildino per Teutonicos fuisset interfectus, et id ei pro certo constitisset, volens recipere vindictam super eos, plures Germanicos assari fecit super veru et tanta crudelitate in eos dicitur exarsisse, quod quorumdam quoque sanguinem bibit sicut vinum.” SRH. I. 167.

⁴⁵ 157. caput: „Rex itaque Stephanus multa mala faciebat, que non debebat, in impetu animi sui. Dominam Christianam combussit et super homines cocturas cum stercore equino faciebat fieri.” SRH. I. 442.

tudósít arról, hogy az égetés mellett a főzés is megjelenik a magyar kivégzési gyakorlatban.

A német területeken a tűz általi kivégzést a középkorban különböző formákban hajtották végre. Az elítéltet vagy megbilincselte testtel a máglyára fektették, vagy egy oszlophoz erősítették, vagy egy létrára kötötték és bedobták a tűzbe. Brabantban a korai időkben a bűnöst egy fűzfavesszőből és szalmából álló ketrecben égették meg. Egy kegyelmi út volt a szenvedések megkönnyítésére, ha a bűnöst előtte lefejezték. Megkönnyítést jelentett a későbbiekben az is, ha a bűnösnek egy kis zacskó puskaport kötöztek a nyakába, és ez a halált meggyorsította. A megégetés a középkorban az akasztás, a lefejezés és a kerékbetörés mellett a leggyakoribb kivégzési forma volt.⁴⁶ Valószínűleg ellentétben a germán joggal a római jog a XII táblás törvény óta ismeri a megégetést, mint büntetést. A nyugati szokásjog megemlíti az égetést a sírrablók esetén, erkölcstelenség és házasságtörés esetén a szabadoknál. A megégetése egy szabadnak az ún. tükröző elv szerint a gyújtogatásért járt. A frank szokásjog a megégetést, mint előnytelen büntetést mutatja be a varázslók és méregkeverők esetében. A megégetés azonban szélesen elterjedt a szodomiták, gyújtogatók és eretnekek ellen, előfordult azonban minősített büntetésként gyilkosságnál, csalásnál, gyerekrablásnál, varázslásoknál, mérgezésnél és házasságtörésnél.⁴⁷

A megfőzés a német büntetési rendszerben elfogadott volt. A birodalmi joggyűjtemény 1283-tól a pénzhamisítókat fenyegette megfőzéssel. A 13. század végétől a vidéki és városi törvények mindenhol kibővültek. A főzés szinte kizárólag hamisításért kimért büntetés volt. A törvénygyűjtemények rendelkeznek ezzel büntetéssel az árulásnál is. A fríz források például a gyilkosságnál, a saját úrnak az elárulásánál vagy szodomianál jelölik ki ezt a büntetési nemet.⁴⁸

Krisztina úrasszonyt a szakirodalom azonosítja azzal az olasz származású előkelő nővel, aki 1129-ben elárulta a magyarok haditervét Bizáncnak, ezért szinte teljesen biztosan megtörténtnek lehet elfogadni a nemes hölgy elégetését. Mindezt a nyugati szokások is alátámasztják, hiszen nőket szinte minden

⁴⁶ HIS 1920. 514.

⁴⁷ KÖBLER 1988. 187.

⁴⁸ HIS 1920. 515.

okból megégethették.⁴⁹ A megfőzések kapcsán felmerülhet az a feltevés, hogy II. István egyszerűen átvette azt a nyugati gyakorlatot, hogy az árulókat megfőzette.

Felnégyelés

A jogtörténeti munkákban a halálbüntetés végrehajtásának módja szerint a felnégyelés (*dissertatio corporis in quattuor partes*) minősített büntetésneként (*poena capitales qualificates*) szerepel.⁵⁰

A krónikás irodalomban egyetlen esetben találkozunk tiszta formában ezzel a kivégzési móddal. A Képes Krónika beszámol róla, hogy Koppányt István felnégyeltette. „Abban a csatában Vecellinus ispán megölte Cupan vezért és Szent István, aki ekkor még vezér volt, kiterjedt földbirtokkal jutalmazta meg ezért. Cupant pedig Szent István felnégyeltette, egyik részét Strigoniumba, a másikat Vesprim, a harmadikat Jaurinium kapujához küldte, a negyediket pedig Erdelwbe.”⁵¹

A szakirodalom a következőképpen magyarázza ezt a szinte egyedinek számító esetet: „A Biblia a levirátust parázsnaságnak tekintette (3. Móz. 20/21), a magyarokkal rokon volgai bolgárok 10. századi jogszokása szerint pedig a paráználkodók büntetése felnégyelés és a felnégyelt részek kifüggesztése volt.”⁵² Mindezt bizonyítja Ibn Fadlan 922-ben a volgai bolgárokhoz menő útjáról keletkezett útleírása: „Ha valaki fajtalankodást követ el, akkor levernek neki – akárki volna is az – négy karót a földbe, a kezét és lábát oda kötözik és széthasítják (a testét) fejszével a tarkótól az ágyékgig. Ugyanezt teszik a vétkes asszonnyal. Aztán minden darabot, a férfiét és a nőét is egy fára akasztják fel.”⁵³ Ezek alapján fogalmazódott meg a kérdéssel kapcsolatban a végső következtetés, miszerint Koppány felnégyelésekor az ifjú nagy-

⁴⁹ Képes Krónika. Ford.: BELLUS IBOLYA. Budapest 1986. 359.

⁵⁰ BÉLI GÁBOR: Magyar jogtörténet. Az államalapítástól 1848-ig. Pécs 1996. 73.

⁵¹ 64. caput: „In eodem autem prelio Welinus comes interfecit Cupan ducem et largissimis beneficiis a Beato Stephano tunc duce remuneratus est. Ipsum vero Cupan Beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam in Vesprimiensem, tertiam in Jauriensem, quartam autem in Erdelw.” SRH I. 313.

⁵² GYÖRFFY GYÖRGY: Szent István törvényeinek XII. századi kézirata az Admonti-kódexben. Hasonmás kiadás. Budapest 1988. 27.

⁵³ GYÖRFFY GYÖRGY: Koppány lázadása. Somogy megyei levéltári évkönyv. 1 (1970) (a továbbiakban: GYÖRFFY 1970.) 21.

fejedelem nem az egyéni akaratát érvényesítette, hanem a pogány jogszokás, a pogány büntetési rend érvényesült.⁵⁴

A felnégyeléssel kapcsolatban már a korai időkből maradtak fenn források a német területeken is. Ez szokásosan úgy történt, hogy az elítélt nyakára, vállaira, csuklójára és a bokájára 2, 3 vagy 4 lovat felszerszámoztak, felkötöttek és ezeket aztán ellentétes irányba elkezdték hajtani. Frank források súlyt fektettek arra, hogy a testrészt az állat farkához (far részéhez) legyenek kötve. Ritkán és csak többnyire csodás történetekben van a ló ökorre kicserélve. A régi források szerint az állatoknak vadaknak, a húzáshoz nem szokottaknak kellett lenni. Szokásosan az elítélt le volt vetkőztetve, csak ágyékkötőt viselt.⁵⁵

Az allemann források szerint a felnégyelést szekercével (fejszével) hajtották végre. Ez a kivégzési mód a tükrökben nem ismert, és a jogi forrásokban is ritkán fordul elő. A gyakorlatban úgy tűnik, hogy a 14. század kezdete óta elszórta, majd a század vége óta gyakorta használták. A felnégyelést felhasználásként szokták az újabb időbeni források értelmezni. Ez a forma a 13. században tűnik fel Angliában, és létezett továbbra is, ahogy ábrázolások is mutatják.⁵⁶

A kivégzést többnyire úgy ábrázolják, hogy a kivégzendőt legtöbbször egy padon, ritkábban egy deszkán, vagy a földön szorosán kikötötték és levetkőztették. Majd egy bárdal az ember testrészeit feldarabolták. Szokás volt legelőször az elítélt szívét és belső zsigereit kiszedni, azért hogy némelykor egy oszlopra köthessék őket. A következő lépés volt a kasztráció. Nem ritkán azonban először a lefejezés történt meg.

A kivégzést kizárólag csak árulóknál használták, és nagyon ritkán más bűnöknél. Egy németalföldi forrás szerint Kenre, az antwerpeni kincstár kincstárnoka használta büntetésként a felnégyelést a megígért béke megtörése esetén. Gyakori megengedett könnyítés volt, hogy a felnégyelés előtt lefejezték az elítéltet. A felnégyelés előfordul a frank időkből származó mondákban és ott fontos szerepet is játszott, de használatát a német középkorban nem lehet biztosan bizonyítani.⁵⁷

⁵⁴ GYÖRFFY 1970. 21.

⁵⁵ ALMIRA, KONRAD: Die germainschen Todesstrafen. 1920. (a továbbiakban: ALMIRA 1920.) 132.

⁵⁶ ALMIRA 1920. 132.

⁵⁷ HIS 1920. 482.

Későbbi variánsok és elszigetelt szétszaggatások állattal vagy hajóval, mint büntetés a halálraítélt gályaraboknál jelenik meg Itáliában, illetve egy változata a felnégyelésnek a kettétépés. Ez a svájci forrásokban mint ún. tükröző büntetés lép elő bigámia esetén. A szétépés izzó fogókkal a 14. század vége óta néha előfordul, és ez a kivégzési mód is a felnégyeléssel mutat rokonságot.⁵⁸

Az összes felnégyelési formához az tartozott mindenhol, hogy a szétépített vagy szétvágott testet különböző helyeken (magasba, utcákon, útkereszteződésben) egy oszlopra vagy egy kerékre kitűzték, vagy akasztófára, esetleg kapura kiakasztották. A fejet pedig felnyársalták.⁵⁹

A leírtak alapján ennél a kivégzési nemnél is megállapítható, hogy egy általános, mind a nyugati, mind a keleti területeken ismert és használt módszerről van szó. Abban van éles eltérés, hogy milyen büntett megtorlására alkalmazták e büntetési nemet. Mivel azonban a nyugati források hitelt érdemlően csak a 13–14. századtól tudósítanak felnégyelésről, így Koppány esetében a keleti szokásoknak a továbbélését kell elfogadnunk.

Végigtekintve a korszak főbb kivégzési formáit megállapítható, hogy a közösség ellen elkövetett vétkeket általánosan kultúrkörtől függetlenül mindenhol a lehető legkeményebb formában megtorolták. A legváltozatosabb büntetési nemek kivétel nélkül mindenhol megtalálhatók, a magyar állam is rendelkezett hatékony kivégzési technikákkal. A források mindezt bizonyítják. Azonban egy-két kivégzési nem kapcsán felmerülhet az a gondolat, hogy a társadalmilag és gazdaságilag is fejlettebb nyugati országoknak volt némi ráhatása erre az igen speciális területre.

⁵⁸ HIS 1920. 483.

⁵⁹ ALMIRA 133.